

LADÁNYI ANDOR

A „magyar Dahlem”

(Klebelsberg terve természettudományi telep létesítésére)

Klebelsberg a természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaságtudományi országos kongresszuson 1926. január 3-án tartott elnöki megnyitóbeszédében az egyetemi természettudományi intézetek és a létesítendő kutatóintézetek elhelyezésére a berlin-dahlemihez hasonló természettudományi telep kialakításának tervét vetette fel. Tanulmányomban e terv megszületését, formálódását és megghiúsulásának körülményeit vizsgálom.¹

A terv megszületése

A természettudományi telep létesítésének gondolatával Klebelsberg, valamint Magyar Zoltán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) tudománypolitikai ügyosztályának vezetője feltehetőleg már 1925-ben, a kongresszust megelőzően foglalkozott, minden bizonnyal tárgyalások folytak e telep elhelyezésére alkalmas területről is — a VKM elnöki és tudománypolitikai ügyosztályai iratanyagának megsemmisülése miatt azonban erre vonatkozólag nincsenek konkrét adataink.

Kongresszusi megnyitóbeszédében Klebelsberg rámutatott arra, hogy a „magas kultúra” intézményei közé tartozik újabban a kutatóintézetek típusa is. „Ennek a típusnak legpregnánsabb alakjai — mondotta — a Vilmos Császár Társulat dahlemi természettudományi kutatóintézetei.”

A Berlin központjától 18 km-re fekvő Dahlemben, a kincstári uradalom területén tudományos városrész létesítésének tervét Friedrich Althoff, a kiváló kultúrpolitikus vetette fel. Halála után — az uralkodó rendelkezésére — hátrahagyott iratai alapján tervét rekonstruálták. E terv továbbfejlesztésében jelentős szerepe volt Adolf Harnacknak, aki Emil Fischer és Wassermann bevonásával 1909 novemberében írt nevezetes emlékiratában — elsősorban az amerikai kutatóintézetek századforduló utáni gyors kiépítésére és a tudományos kutatásra fordított összegek nagyarányú növekedésére hivatkozva — a kutatóintézetek hálózatának kialakítását és ehhez a gazdasági szféra anyagi támogatásának igénybevételét javasolta. A gazdasági élet több mint 200 képviselője a berlini egyetem alapításának 100. évfordulója alkalmából megalapította a Vilmos Császár Társaságot (*Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur*

1 A „magyar Dahlem” tervének részletes feldolgozására eddig még nem került sor; e tervet és megghiúsulásának okait tulajdonképpen csak *Huszi József* ismertette Klebelsberg-monográfiájában. (*Huszi József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Bp. 1942. 139–145.*)

Förderung der Wissenschaften), amelynek célja 1911. január 11-i alapszabályának 1. pontja szerint a tudományok fejlesztése, különösen természettudományi kutatóintézetek létrehozásával és fenntartásával. E Társaságnak az 1920-as évek közepén már több mint 20, túlnyomórészt természettudományi, műszaki és orvostudományi intézete működött, zömmel Dahlemben. Fenntartásukra az állam jelentős összeget fordított, de az ipar is, különösen a műszaki kutatóintézeteknek számottevő anyagi támogatást nyújtott. Klebelsberg elnöki megnyitójában mind az elméleti, mind az alkalmazott kutatások fejlesztésének fontosságát hangsúlyozta, rámutatva arra, hogy a Kaiser Wilhelm Gesellschaft kutatóintézetei közül „számosan kifejezetten azzal a céllal jöttek létre, hogy a német ipar versenyképességét a világversenyben növeljék” és „a német ipar, a német vegyipar a maga tüneményes fellendülését a német teoretikus kémikusoknak köszönheti”.²

Klebelsberg a dahlemi természettudományi telepet — amelyet 1925 őszén meglátogatott, és a létesítésére vonatkozó dokumentumokat is tanulmányozta — modellértékűnek tekintette. Kutatóintézet létesítésének szükségességét — a történettudományt illetően — már a *Magyar Történelmi Társulat* 1917. április 26-i közgyűlésén tartott elnöki megnyitóbeszédében felvetette, és a kutatóintézetek hiányára, annak következményeire 1924. november 26-i nemzetgyűlési beszédében is felhívta a figyelmet. Tisztában volt azonban azzal, hogy Magyarország pénzügyi helyzete nem teszi lehetővé valamennyi fő tudományszak területén kutatóintézetek létesítését; erre véleménye szerint csak egyes speciális esetekben kerülhet sor. Ezért a természettudományi kutatások végzése elsősorban a bölcsészeti kar természettudományi intézeteire és az orvosi fakultás elméleti intézeteire hárul. Ezeket „a jövőben elhanyagolnunk nem szabad. Ha ebben a pillanatban talán csak korlátozott mértékben tudunk is építkezni, mindenesetre különösen Budapesten gondoskodni kell arról, hogy nagy területek jókor az építkezésekre rezerváltassanak, hogy majdan tervszerűen egy olyan telep létesüljön, mint amelyet a németek ma Berlin mellett, Dahlemben létrehoztak.”³

Nem Klebelsberg volt az első hazánkban, aki egyetemi telep — mai terminológiával campus — létesítésének szükségességét felvetette. Több mint három évtizeddel azelőtt Eötvös Loránd az egyetemi építkezések ügyében Csáky Albin miniszter elnöklétével 1893. február 22–24-én tartott szakértekezleten a csak a jelen és a közeljövő szükségleteinek kielégítésére irányuló építkezések helyett olyan egyetemi telep kiépítését javasolta, amelyen a budapesti tudományegyetem és a műegyetem valamennyi fakultása elhelyezhető lenne. Erre Eötvös a Józsefváros külső részén az Üllői út, Orczy út, Örömvölgy utca, Kálvária tér, Szigony utca által határolt, mintegy 146 hold nagyságú területet tartotta a legalkalmasabbnak. Az értekezleten König Gyula, a műegyetem rektora, Pulszky Ágost, Beöthy Zsolt, Hőgyes Endre, Kézmárczky Tivadar, Czigli Győző és Wartha Vince professzorok támo-

2 A Kaiser Wilhelm Gesellschaftra és a dahlemi telepre ld. *Karl Griewank: Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland*. Freiburg im Breisgau, 1927. 60–65.; *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 368–369.; *Magyary Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában. Pécs, 1931. (Tudományos Gyűjtemény. 106.) 54–57.; *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Vál., előszó, jegyz. Glatz Ferenc. Bp. 1990. 164–165., 570–573.

3 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Napló. XXVII. Bp. 1924. 415.; *Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra—kulturált nemzet. 1867–1987*. Bp. 1988. 144–149.; *Tudomány, kultúra i. m.* 32–34., 166–167., 171–172.

gatták, míg Berzeviczy Albert államtitkár, valamint a főváros és a *Fővárosi Közmunkák Tanácsának* képviselői elleneztek Eötvös tervét. Csáky a háromnapos értekezlet eredményeit úgy összegezte, hogy a felszólalók nagy többsége Eötvös eszméjét „komoly megfontolásra ajánlja”. Csáky e kérdés tanulmányozására és a költségek megvizsgálására műszaki bizottságot küldött ki. E bizottság számításai szerint külön egyetemi telep létesítése több mint háromszor annyiba kerülne, mint a meglévő épületek kibővítése, és ezért Csáky mindinkább az utóbbi megoldás felé hajlott.

Eötvös tervét a főrendiház 1893. december 19-i ülésén is ismertette. Rámutatott arra, hogy az előző évtizedek építkezései „többször csak valamely égető szükség kielégítésére eszközöltettek”. E gyakorlattal szakítva — mondotta — „keressünk egy olyan helyet, melyen felépíthetjük az egyetemet és műegyetemet úgy, hogy a közvetlen szükségleteknek megfelelő épületek felállítása után még mindig maradjon elég hely arra, hogy az egyetemnek majdan évtizedek múltán beálló terjeszkedése alkalmával további újabb építkezések is lehetségesek legyenek”. Eötvös Loránd rövid minisztersége idején tervének megvalósítása érdekében előmunkálatokat végeztetett (Czigler műegyetemi professzort bízva meg alternatív helyszínjavaslatok elkészítésével), utóda, Wlassics Gyula azonban a költségkihatásokra tekintettel a meglévő épületek kiegészítését határozta el, és ennek megfelelő törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé.⁴

Klebsberg előterjesztéseiben általában törekedett a történelmi előzmények ismertetésére is, ezért ez esetben valószínűsíthető, hogy Eötvös tervét sem ő, sem Magyar nem ismerte. A kutatóintézetek létesítését illetően azonban kétségtelen Klebsberg tervének „prioritása”.

A kongresszus természettudományi szakosztályának ülésén Rybár István — Ortway Rudolfnak az új, modern kutatási eljárások, módszerek alkalmazására vonatkozó javaslatára reflektálva — azt mondotta, hogy a budapesti tudományegyetem gyakorlati fizikai intézetének egy rendkívül forgalmas út mellett levő épületében „az épületeszervezés bármilyen exakt mérés elvégzését lehetetlenné teszik” és indítványozta az intézetnek „exakt mérések kivételére alkalmas helyre” való áthelyezését. Klebsberg felszólalásában kifejtette: „úgy láttam, a világon mindenütt az a helyzet, hogy új természettudományi intézetek létesítésekor kimennek a nagyvárosok belső területéről és ezeket az intézeteket egy egységes, nagyobb telep keretében iparkodnak egyesíteni, mint pl. Berlin mellett Dahlemben is”. E telep elhelyezésére vonatkozólag először az összekötő vasúti hídtól délre fekvő Nádor-kert területét vette számításba (ide került volna egyébként a korábbi tervek szerint a botanikus kert is), de — mint mondotta — Ripka Ferenc főpolgármester szerint a Nádor-kertből megfelelő területet aligha lehetne kapni, és Ripka ehelyett a János kórház mögötti két régi temető területét javasolta. Itt épülhetnének fel — folytatta Klebsberg — előbb a budapesti tudományegyetem filozófiai fakultásának természettudományi intézetei, majd utána az orvostudományi intézetek. Schafarzik Ferenc szerint azonban e terület geológiai szempontból építkezésre kevésbé alkalmas, a Nádor-kertet erre a célra megfe-

4 Pesti Napló, 1893. febr. 23. 8–9., febr. 24. 9., febr. 25. 9.; Az 1892. évi február hó 18-án hirdott Országgyűlés Nyomtatványai. Főrendiház. — Napló. III. H. n. 1894. 57–62.; A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az Országgyűlés elé terjesztett huszonötödik jelentése. Bp. 1896. 58–60.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1635–1985. Szerk. Sinkovics István. Bp. 1985. 227–228.; *Buday Tibor–Budayné Mosonyi Klára: „A fizika fejedelme.” Eötvös Loránd élete és munkássága.* Bp. 1986. 182–185.

lelőbbnek tartotta. Mágócsy-Dietz Sándor szerint a Nádor-kertbe kellene helyezni a botanikus kerten kívül a bölcsészkar növényrendszertani intézetét és az általános növénytani intézet élettani laboratóriumát, valamint több más természettudományi intézetet és egyes létesítendő kutatóintézeteket is. Gorka Sándor a szűkös körülmények között működő *Eötvös Loránd Geofizikai Intézetek* kutatóintézeté fejlesztését javasolta, ezt Ilosvay Lajos is támogatta.⁵

Klebelsberg magáévá tette ez utóbbi javaslatot, és még január 4-én Magyarhoz intézett feljegyzésében azt írta, hogy „kötelességünk az ő [Eötvös Loránd] kutatásait folytató intézetet szervezni” (és a párizsi Pasteur Intézethez hasonlóan itt kellene elhelyezni „Eötvösnek most dísztelen sírban nyugvó csontjait” is). Hangsúlyozta, hogy e kutatóintézet a Gyűjteményegyetem keretébe tartozna: „Semmiesetre sem egyeznék bele abba, hogy az intézet az egyetemmel hozassék kapcsolatba, tekintettel az egyetemi adminisztráció rendkívüli nehézségére és lassúságára.” Azt írta továbbá, hogy az intézetet olyan területen kell létesíteni, „ahova a többi hasonló épületet is majd koncentrálni lehet”, s ezért bekérte Ripka főpolgármestertől a Nádor-kert helyszínrajzát.

Néhány héttel a kongresszus után írt cikkében Klebelsberg vázolta a geofizikai kutatóintézet, valamint a bölcsészkar természettudományi intézetek és az orvostudományi elméleti intézetek megfelelő elhelyezésére vonatkozó tervét. „A berlin–dahlemi koncepció lebeg itt szemem előtt, természetesen a mi szűkösebb viszonyainknak megfelelően szerényebb keretekben.” A számításba jöhető területek között most megemlítette a műgyetem melletti, jórészt még víz alatt álló lágymányosi területet is. (A természettudományi telep elhelyezésére vonatkozólag egyébként még egy javaslat érkezett: Bárczy István, volt főpolgármester a Vérmezőt javasolta.)⁶

Az eseményeket tovább követve: február 15-én a lágymányosi területen helyszíni szemlét tartottak, és ennek során megállapították, hogy a műgyetemmel szomszédos telkek „a bölcsészeti kar természettudományi és esetleg az orvosi kar elméleti intézetei számára lennének lefogalhatók”, a létesítendő Boráros téri híd folytatását alkotó budai körút és a Duna-parti út saroktelkén építenék fel a Természettudományi Múzeumot, míg a vasúti összekötő hídon túl, a Nádor-kertben lenne a botanikus kert. Február 18-án Tangl Károly professzor, Klebelsberg felhívására, javaslatot tett a bölcsészkar természettudományi intézetek elhelyezésére és annak sorrendjére. Február 22-én a természettudományi telep létesítése ügyében Klebelsberg átirattal fordult Bethlen István miniszterelnökhöz:

„Az Országos Természettudományi Kongresszus tanácskozásából szerves tudománypolitikai program alakult ki — írta —, amely természetesen az évek hosszabb során át megfelelő sorrendben lesz megvalósítható. A magam részéről a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy ne összefüggés nélküli töredékek jöjjenek létre, hanem hogy mindaz, amit egymás után létesítünk, egy egységes nagy elgondolásnak legyen kiegészítő része.” Vázolta, hogy az első két feladat a budapesti bölcsészkar gyakorlati fizikai intézetének és az önálló-

5 A természet-, orvos-, műszaki- és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus munkálatai. Budapest, 1926. évi januárius 3–8. Bp. 1926. 11., 61–67.

6 Magyar Országos Levéltár (=MOL) K 636-1928-27-4011.; *Gróf Klebelsberg Kuno* beszédei, cikkei, törvényjavaslatai. Bp. 1927. 200–201.

sítandó geofizikai intézetnek a megfelelő elhelyezése. Az építkezés költségei a tárca beruházási keretéből — a csillagvizsgáló és a tihanyi biológiai intézet építésének befejezésével — biztosíthatók, csak megfelelő telekről kell gondoskodni, „éspedig úgy, hogy ott fokozatosan a budapesti egyetem összes természettudományi laboratóriumai elhelyezhetők legyenek. E telepek mintegy befejezését alkothatná egy jobb jövőben a Természettudományi Múzeum”, a botanikus kert pedig a vasúti töltésen túl nyerne elhelyezést. „Ha ... a terv fokozatosan megvalósulna, akkor a műegyetemből, a mellette fölépülő egyetemi természettudományi telepből, a természetrajzi múzeumból és a növénykertből szinte összefüggő természettudományi telep keletkeznék, egy magyar Dahlem, mely a főváros belterületéhez való közelségénél fogva a dahlemi megoldást célszerűség tekintetében felülmúlná.” Klebelsberg megemlítette azt is, hogy e telkek egy része még víz alatt van, de a feltöltés „belátható időn belül remélhető”. Végül kérte a miniszterelnöktől, tegye lehetővé a fennhatósága alá tartozó Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kezelt fővárosi pénzalap tulajdonában lévő telkeknek a fenti célra való leköltését.⁷

Az átíratra Prónay György miniszterelnökségi államtitkár 1926. március 1-én válaszolt, közölve, hogy kívánatosnak tartja az abban foglaltak megvalósítását, elsőrendű feladatnak tekinti a lágymányosi telkek erre a célra való leköltését, és ez ügyben leiratott intézett a Fővárosi Közmunkák Tanácsához. Klebelsberg a természettudományi intézetek elhelyezése ügyében március 5-én értekezletet tartott, amelyen Czabalay Kálmán, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökhelyettese is részt vett. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa március 23-i ülésén az 1926. évi munkaprogramjába vette a lágymányosi terület három év alatt elvégzendő feltöltésének megkezdését — kérve ugyanakkor a kormánytól az ehhez szükséges összegek rendelkezésre bocsátását. A munkaprogramot a miniszterelnökkel közölve és az abban foglaltakat indokolva Czabalay hangsúlyozta: „készségesen kívánunk a kultuszminiszter úrnak országos érdekű terve megvalósításában a lehetőségig kötelelességszerűen segítségére lenni”, „ennek azonban első feltétele, hogy a további kiképzés lehetővé legyen tehető”. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa április 27-i ülésén Klebelsberg kérésének megfelelően a vonatkozó lágymányosi területet „tudományos intézeti középépítkezések céljára” 10 évi időtartamra leköltötte.⁸

A törvényjavaslat

Időközben a VKM-ben előrehaladtak a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslat kidolgozásának munkálatai. A törvényjavaslatot Klebelsberg a Minisztertanács 1926. április 16-i ülésén ismertette, majd azt kisebb „finomítások” után a Nemzetgyűlés június 18-i ülésén nyújtotta be. E törvényjavaslat a „Budapesti matematikai és természettudományi kar és telep” címet viselő 4. paragrafusának (1) bekezdése szerint: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karát ketté választhassa akként, hogy a kötelékéből kiveendő

⁷ MOL K 636-1928-27-4011.

⁸ MOL K 636-1928-27-4011.; Budapest Főváros Levéltára (=BFL) II.1. a. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1926. márc. 23-i és ápr. 27-i ülése jkv.

mathematikai és természettudományi tanszékekből és a hozzájuk tartozó intézetekből és laboratóriumokból külön matematikai és természettudományi kart alakítson.” E paragrafus (2) bekezdése a budapesti tudományegyetem és a műegyetem „fejlődése által kívánt, valamint az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében szervezendő kutatási intézetek egységes és tervszerű elhelyezésének biztosítása céljából” a szükséges területekről rendelkezett. A törvényjavaslat 7. paragrafusa *Magyar Nemzeti Múzeum* természettajzi táraiból kialakítandó *Országos Természettajzi Múzeumnak*, 8. paragrafusa pedig az *Országos Növénykertnek* a Lágymányoson, ill. a Nádor-kertben való elhelyezésével kapcsolatos területi kérdéseket szabályozta.⁹

A törvényjavaslat Klebelsberg által fogalmazott, igen alapos és magas színvonalú általános indokolásának¹⁰ részletes ismertetését e tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, csak legfontosabb megállapításainak kiemelésére vállalkozhatunk. Az indokolásban Klebelsberg hangsúlyozta: a törvényjavaslatnak „az a főcélja, hogy legalább két évtizedes tervszerű munka alapjait lerakja”. Rámutatott arra, hogy a budapesti tudományegyetem „természettudományi intézeteinek és laboratóriumainak reorganizációja csak akkor kecsegtet igazi sikerrel, ha ezt a reorganizációt szervesen bele tudjuk illeszteni egy nagy koncepcióba, mely abban áll, hogy a Budapesten létesítendő természettudományi intézeteket egymás szomszédságában kell felépíteni és tervszerűen akként elhelyezni, hogy egységes természettudományi telep, mondjuk, egy magyar Dahlem keletkezzék... Nagy méretekre mi magyarok különösen mai helyzetünkben nem gondolhatunk, viszont kétszeres kötelességünk, hogy csekély anyagi eszközeinket tervszerűen használjuk fel. Tervszerű eljárás mellett a mi viszonyainkra redukált magyar Dahlemet bizonyára létesíthetünk.” A miniszteri indokolás a továbbiakban azt vizsgálta, hogy mely intézetek kerüljenek e telepre, és azok elhelyezésére miért a Lágymányos a legalkalmasabb. Ismertette, hogy elsőként, „belátható jövőben” a geofizikai kutatóintézet, a tudományegyetem gyakorlati fizikai és a műegyetem kísérleti fizikai, valamint a tudományegyetem és a műegyetem szerves kémiai tanszékei kerülnének a természettudományi telepre (külön is megindokolva általában a kutatóintézetek, konkrétan pedig a geofizikai kutatóintézet létesítésének szükségességét). A törvényjavaslat a budapesti bölcsészkar kettéválasztását e fakultás nagy méreteivel, a szellemtudományok és a természettudományok eltérő jellegével és számos kérdés kari tárgyalása során a szakszerűség rovására a személyi szempontok érvényesülésével indokolta.¹¹

A törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalására 1926-ban már nem kerülhetett sor, a „magyar Dahlem” létesítésének előkészítő munkálatai azonban folytatódtak. Az építkezések programja ügyében Klebelsberg június 28-án értekezletet tartott. Ezen Klebelsberg felhívta a műegyetem rektorát, hogy tegyen javaslatot a műegyetem számára szükséges új épületekre. Szarvasy Imre rektor ennek már július 1-én eleget tett; szerves kémiai, kísérleti fizikai és elektrotechnikai pavilonok, továbbá a menza és az összes ifjúsági egyesület elhelyezésére ifjúsági pavilon építését javasolta. A Minisz-

9 *Magyary Z.*: i. m. 182–184.

10 *Magyary Géza* jogászprofesszor a Felső Oktatásügyi Egyesület 1927. jan. 23-i közgyűlésén elhangzott előadásában kiemelte, hogy a törvényjavaslat általános indokolása „terjedelmes kultúrtörténeti és kultúrpolitikai tanulmány”, annak „irodalmi értéke is rendkívül nagy. Egészen szokatlan, hogy a törvényjavaslatok indokolását a betervező miniszter önmaga írja.” *A Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei*, 1927. 1. szám 4.

11 *Gr. Klebelsberg K.*: i. m. 161–179.

tertanács július 14-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a népszövetségi kölesönből fedezendő 1926–27. évi beruházásokból az elsőként felépítendő geofizikai kutatóintézet felépítésére 500 000 aranykoronát fordítsanak. A természettudományi intézetek létesítésére kiszemelt telkek általános rendezési tervének, továbbá a geofizikai kutatóintézet építési tervének elkészítésével Klebelsberg Wälder Gyula műegyetemi építészprofesszort bízta meg, akit — Pekár Dezsővel, a geofizikai intézet igazgatójával együtt — a természettudományi intézetek tanulmányozására Berlin–Dahlembé és Göttingenbe küldött. A létesítendő geofizikai kutatóintézet szervezeti hovatartozásával kapcsolatban Klebelsberg a műegyetem és a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karának véleményét kérte; mind a műegyetem, mind a bölcsészkar azt javasolta, hogy e kutatóintézet az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezeti keretébe tartozzon.¹²

Akadályok a megvalósítás útjában

A „magyar Dahlem” megvalósítása elé azonban akadályok gördültek. Az első akadályt a budapesti tudományegyetem, különösen a bölcsészkar éles tiltakozása jelentette. A bölcsészeti kar 1926. július 1-ji ülésén — Kornis Gyula előadói javaslatát elfogadva — a kar hagyományos egységének fenntartása mellett foglalt állást. A többi fakultás és az Egyetemi Tanács is csatlakozott a bölcsészkar tiltakozásához. Klebelsberg ez ügyben tárgyalt a bölcsészkar küldöttségével, és beleegyezett abba, hogy a karon belül két szekció alakuljon, amelyek hatáskörébe tartozna a szorosabb értelemben vett szakkérdések tárgyalása. Ehhez 1927. január 7-i ülésén a bölcsészkar is hozzájárult.¹³

A természettudományok fejlődésével a bölcsészkar hagyományos szervezete megváltoztatásának, külön természettudományi kar szervezésének kérdése egyébként a megelőző több mint fél évszázad során ismételten felmerült. Maga a bölcsészkar is 1870-ben ezt javasolta. Az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetemnek már külön matematikai és természettudományi kara volt, és Trefort 1873. évi „főtanodai” törvényjavaslatában is külön matematikai és természettudományi kar szerepelt. 1893 és 1912 között az egyetem három rektora is a kar kettéválasztásának szükségességét hangoztatta (Ajtay K. Sándor 1907. évi rektori beszámolóbeszéde szerint a bölcsészkar „természetellenes viszonyban él a természettudományi szakokkal”) — a professzorok többsége azonban ekkor már ragaszkodott a kar egységéhez...¹⁴

A „magyar Dahlem” megvalósítása útjában lényegesen nagyobb akadályként állt azonban a lágymányosi terület feltöltésének, az ehhez szükséges összegek fedezésének problémája, ami azután — mint látni fogjuk — tulajdonképpen e terv meghíú-sulását okozta. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1926. november 23-i ülésén az 1927.

12 MOL K 27 MT 1926. júl. 14-i és júl. 22-i ülése jkv., K 636-1928-27-4011.

13 Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (=ELTE L.) B. K. 1926. júl. 1-i, nov. 10-i és 1927. jan. 7-i ülése jkv., 1195/1926-27. B. K.; *Kornis Gyula: A tudományok egysége és az egyetem egysége. Magyar Paedagogia* 35 (1926) 145-151.

14 *Ladányi Andor: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Bp. 1969. (Felsőoktatás-történeti kiadványok. 1.)* 22-23.

évi munkaprogramba is beillesztette a lágymányosi terület feltöltésének megkezdését, ezúttal is kérve a kormánytól a szükséges költségfedezet rendelkezésre bocsátását. Klebelsberg azonban arra törekedett, hogy a főváros vállalja a feltöltés költségeit. Ezt fejtette ki a december 14-én tartott értekezleten, amelyen egyes egyetemi és műegyetemi tanárok mellett Ripka és Czabalay is részt vettek. Az értekezleten valószínűleg megtárgyalták a Wälder professzor által időközben elkészített — e tanulmány függelékéként közölt — elhelyezési tervet is (abban a törvényjavaslatban foglaltakhoz képest az a módosítás történt, hogy a növénykert is a Lágymányoson nyert volna elhelyezést).¹⁵ A feltöltés költségeinek vállalására vonatkozó álláspontjáról Klebelsberg — szokása szerint — a nyilvánosságot is tájékoztatta.

Az új Országgyűlés megnyitására c. 1927. január 30-i cikkében közölte, hogy újra benyújtja a természettudományok fejlesztéséről szóló törvényjavaslatot, „amelynek az a fő célja, hogy a jövő húsz évben szükségessé váló természettudományi építkezések számára egységes terület biztosítható”. Ismertette a „magyar Dahlem” tervét, amelynek megvalósításából a fővárosnak is ki kell vennie a részét a terület 10 év alatt elvégzendő feltöltésének vállalásával, „mert teljes lehetetlenség az, hogy míg Debrecen és Szeged súlyos milliókkal járultak hozzá egyetemeik kiépítéséhez, Budapest ily nagy állami beruházásokhoz minden áldozat nélkül jusson”. De hozzátette azt is: „bizton remélem a székesfőváros hozzájárulását, nehogy a nagy természettudományi intézményeket Debrecenbe és Szegedre kelljen áttelepítenem”.¹⁶

Ezzel összhangban ismertette az 1927. február 15-én a VKM-ben tartott szűkebbkörű értekezleten a természettudományi telep létesítésének célját, hangsúlyozva, hogy e terv megvalósítása „európai színvonalú dolog lenne”. Sipőcz Jenő polgármester a miniszter nagyszabású tervével kapcsolatban csodálatának adott kifejezést, közölte azonban, hogy a számításai szerint 8 millió pengőt igénylő feltöltési munkálatok a beruházási programba nem illeszthetők be, azok csak a költségvetésből fedezhetők, és megígérte: a főváros foglalkozni fog a miniszter kívánságával, és „állásfoglalását megfelelő módon tudomására fogja hozni”. Sipőcz felszólalása után Klebelsberg felolvasta a módosított törvényjavaslat 4. paragrafusának új (2) bekezdését: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy amennyiben Budapest székesfőváros közönsége a fenti telep létesítéséhez arányos anyagi áldozattal hozzájárulni nem volna hajlandó, a budapesti m. kir. Pázmány Péter tudományegyetem helyett a szegedi m. kir. Ferencz József tudományegyetem matematikai és természettudományi karát fejlessze az országos érdekeknek megfelelő arányban, valamint a Budapesthez nem kötött intézményeket is Szegeden valósítsa meg.”

A módosított törvényjavaslat részletes indokolása szerint: „Mivel a vidéki egyetemi városok ... nagy anyagi áldozatokkal járultak hozzá az egyetemnek városukban való létesítéséhez, méltányos, hogy Budapest Székesfőváros is kivegye a részét a tervezett monumentális megoldás megvalósításából, mely önmagában is nagy nyeresége, de annak jelentősége még növekszik azáltal, hogy egyúttal a régen húzódo lágymányosi kérdés megoldásával egyik legfontosabb városrendezési problémáját juttatja nemzetközi viszonylatban is párját ritkító

15 MOL K 636-1928-27-4011.; BFL II.1. a. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1926. nov. 23-i ülése jkv. A lágymányosi természettudományi telep elhelyezési tervét A magyar tudománypolitika alapvetése c. kötet közli (XXII. t.). E tervben római számokkal vannak jelölve a műegyetem meglévő épületei, arab számokkal pedig a természettudományi telep létesítendő objektumai.

16 Tudomány, kultúra i. m. 403–405.

megoldáshoz. Arra a nem várt esetre, ha a Székesfőváros közönségében kellő megértés és áldozatkészség hiányoznék, e paragrafus utolsó bekezdése megfelelő rendelkezéseket tartalmaz.” A módosított törvényjavaslatban az említett kompromisszumos megoldásnak megfelelően külön matematikai és természettudományi kar helyett a bölcsészkar két osztályra való tagolása szerepelt, és módosult a botanikus kert elhelyezésére vonatkozó rész is.¹⁷

Az értekezletet követően Klebelsberg 1927. február 17-én — a módosított törvényjavaslatot is mellékelve — átiratban fordult a fővároshoz, ismertette a természettudományi telep tervét, megvalósításának városrendezési szempontból való jelentőségét, és kérte a 10 év alatt elvégzendő feltöltés költségeinek vállalását.

A főváros állásfoglalása

1927 tavaszán–nyarán e kérdésről a VKM és a főváros között folytatódtak a tárgyalások, a főváros testületi szervei részéről azonban érdemi állásfoglalás 1927 őszéig nem történhetett, mert a feltöltés megkezdéséhez szükséges összeget — mint említettük — csak a költségvetési keretből tudták (volna) biztosítani, az 1928. évi költségvetés tárgyalására pedig 1927 októberében került sor. A főváros vezetői — a feltöltés költségeinek fedezése mellett — azt a problémát is felvetették, hogy a főváros a Lágymányosra tervezte az állandó kiállítási területet, és a természettudományi telep, valamint a növénykert odahelyezése esetén a megmaradó terület az állandó kiállítás számára nem elegendő.

Ez ügyben 1927. szeptember 27-én Scitovszky Béla belügyminiszternél — Ripka és Sipőcz részvételével — értekezlet volt. A belügyminiszter támogatta Klebelsberg álláspontját, és az értekezleten előzetes megegyezés született, amelynek értelmében a főváros vállalja a Lágymányos víz alatt álló részének legkésőbb 1937 végéig építésre kész feltöltését (e célra már 1928-ban 800 000 P-t fordítva), a természettudományi telep létesítésére tervezett területnek pedig mintegy 150 m széles és 300 m hosszú részét pedig az állandó kiállítás számára szolgáló terület növelésére, a Dunához való kijáratának biztosítására adják át. E megegyezésről Klebelsberg az 1927. szeptember 30-i ülésen a Minisztertanácsot is tájékoztatta.¹⁸ (Klebelsberg egyúttal felhívta a Minisztertanács figyelmét arra is, hogy a vasúti töltés e területet két részre vágja, és „esztétikailag is rendkívül bántóan hat”. Ezért azt javasolta, kérje fel a Minisztertanács a kereskedelemügyi minisztert a töltés helyett viadukt építése kérdésének megvizsgálására, és ez ügyben október 8-án maga is átiratban fordult Herrmann Miksa kereskedelemügyi miniszterhez. Herrmann azonban október 26-án közölte Klebelsberggel, hogy a viadukt építésének rendkívül költséges voltára tekintettel e javaslat megvalósítására nem lát lehetőséget.)

Klebelsberg tervének támogatása érdekében ezúttal is a nyilvánossághoz fordult: *Budapest vagy Szeged legyen-e a szellemi főváros?* c. 1927. szeptember 25-i cikkében — a városrendezési-építészeti kívánalmakat, a „művészi össz megoldás” követelményét és a „lágymányosi pocsolya” feltöltésének szükségességét is hangsúlyozva

17 MOL K 636-1928-27-4011.

18 MOL K 27 MT 1927. szept. 30-i ülése jkv.; K 636-1928-27-4011.

— vázolta a természettudományi telep létesítésének célját (a geofizikai intézet mellett említést téve a Korányi Sándor által javasolt experimentális terápiai kutatóintézetéről is). Cikkét azzal zárta, hogy „Budapest megkaphatja egyetemi városát, de áldoznia kell éppen úgy, mint ahogy kezdve Szegeden és Debrecenen... le egészen a dunántúli kis faluig, minden közösség becsülettel kiveszi a maga részét az ország szellemi újjáépítésének nagy munkájából.” Korányi Sándor hozzászólásában támogatta Klebelsberg tervét, rámutatva arra is, hogy „a munka megkezdése ne halasztás és ne nyúljon ki messze időre a megoldás.” Ripka főpolgármester is reflektált Klebelsberg cikkére: „ahogy Budapest törvényhatóságának szellemét ismerem — írta —, bizonyos vagyok abban, hogy ... készséggel járul hozzá” az egyetemi telep létesítéséhez.¹⁹

Az 1928. évi költségvetés tárgyalása 1927. október 5-én kezdődött meg a főváros pénzügyi bizottságában. Sipőcz polgármester expozéjában közölte, hogy új tételként szerepel a költségvetésben a lágymányosi terület feltöltése, 400 000 P előirányzattal. (Ez a fele volt a 10 évre tervezett munkálatok elvégzéséhez szükséges évenkénti összegnek, de már Klebelsberg is csak 600 000 P-nek a költségvetésbe való felvételét kérte, ehhez a belügyminiszter támogatását is megszerezve.) A pénzügyi bizottság több mint két hétig tartó költségvetési vitája során mind a keresztény községi párt, mind a demokrata párt, mind a szociáldemokrata párt képviselői fenntartásukat fejezték ki a feltöltés költségeinek vállalásával kapcsolatban, az egységes községi polgári párt képviselői pedig feltűnően passzívok voltak. Végül is a pénzügyi bizottság egyhangúlag (!) elfogadta a takarékosági követelményeket hangsúlyozó belügyminiszteri leiratra hivatkozó demokrata párti Bródy Ernőnek a 400 000 P törlésére vonatkozó indítványát. Ugyancsak elfogadta a bizottság Buday Dezső indítványát: „A pénzügyi bizottság felhívja a tanácsot, hogy a lágymányosi tó feltöltése, valamint a kultuszminiszter úr azon kívánsága tekintetében, hogy a Lágymányost egyetemváros létesítésére a székesfőváros engedje át, kapcsolatba hozva azt az állandó kiállítást, nemkülönbén a növénykert kérdésével, tegyen önálló javaslatot.” A tanács október 22-én mindkét indítványt magáévá tette.²⁰

Klebelsberg nyilatkozata szerint meglepte a pénzügyi bizottság határozata, de reményét fejezte ki, hogy a közgyűlés megváltoztatja e határozatot. A *Fővárosi Hírlap*, az egységes községi polgári párt orgánuma is azt írta, hogy a közgyűlésnek „okvetlenül ki kell küszöbölnie ezt a csorbát és ... meg kell szavaznia a lágymányosi tó feltöltéséhez szükséges évi négyszázezer pengőt.” A törvényhatósági bizottság október 26-án kezdődő közgyűlésén Sipőcz kijelentette, hogy „amennyiben a részletes vita során valami fedezeti lehetőség kínálkozik”, a lágymányosi terület feltöltésének megkezdéséhez szükséges összegnek a költségvetésbe illesztését támogatni fogja. Elsősorban a demokrata párti és a szociáldemokrata képviselők ezúttal is ellenezték ennek az összegnek a költségvetésbe való felvételét. Rónai Károly ugyan november

19 Pesti Napló, 1927. szept. 25. 1–2., okt. 2. 33., okt. 4. 1.

20 BFL IV. 1402/b-272/1927.; Fővárosi Közlöny, 1927. okt. 7. Mell. 16., okt. 11. Mell. 14., 31., 39., okt. 21. III. mell. 79–82., okt. 25. III. mell. 6., 15–17.

9-i vérszegény felszólalásában indítványozta e tétel visszaállítását, az ezt ellenzők felszólalása után azonban indítványát visszavonta.²¹

A pénzügyi bizottság és a törvényhatósági bizottság elutasító állásfoglalását számos körülmény motiválta. A hozzászólók részéről meglepő tájékozatlanság volt tapasztalható, különösen a létesítendő természettudományi telep célját és az igénybeveendő terület tulajdonjogát illetően. Felmerült az a probléma is, hogy a természettudományi intézeteket miért a városrendezési tervben szereplő állandó kiállítás területén akarják felépíteni. Érzékelhető volt a kormány-főváros ellentét is. Elhangzottak továbbá a Klebelsberg kultúrpolitikai törekvéseit egy évtizeden át végigkísérő, nemritkán demagóg jellegű kritikái megjegyzések. (Csonka-Magyarország hat egyeteme „valósággal mesterségesen tenyészt ki a szellemi proletariátust”, „ilyen luxuskiadásokra nem adhatjuk a pénzt” stb.) Azt a tényt továbbá, hogy a keresztény községi párt pénzügyi bizottsági tagjai — a Fővárosi Hírlapot idézve — „feltűnő egyértelműséggel megszavazták a demokrata indítványt”, a közgyűlésen pedig e párt képviselőinek többsége „Wolff Károly vezetésével a szavazás elől kivonult a pipázóba”, egyesek úgy magyarázták, hogy ez a Wolff-párt „bossúja” volt a numerus clausus-törvény módosításának október 19-én történt bejelentése miatt. Az egységes községi polgári párt főleg taktikai megfontolásokból nem akart állást foglalni Klebelsberg terve mellett.

A főváros állásfoglalásának politikai-taktikai motívumaira utalt Klebelsberg is *Lágymányosi terveim — és a politikai színpék* c. 1927. december 22-i cikkében. Elismerte azonban, hogy ő is taktikai hibát követett el azzal, hogy nem tárgyalt a fővárosi politikai csoportok vezetőivel. Klebelsberg ugyanakkor úgy nyilatkozott, hogy a közgyűlés elutasító döntése ellenére „sem helyezkedik a rideg elzárkózás álláspontjára” — a közeledést azonban a fővárostól várja.²²

A főváros vezetői — akik kellemetlen helyzetben voltak a szeptember 27-i meg egyezés során vállaltak be nem tartása miatt — értekezleten kívánták elősegíteni a probléma megoldását. Az 1928. január 14-én a polgármesteri hivatalban az egyes fővárosi pártok képviselőinek és a budapesti egyetemek vezetőinek részvételével tartott értekezleten Klebelsberg részletesen ismertette az egyetemi városrész létesítésének célját, jelentőségét. A budapesti egyetemek vezetői támogatták e terv megvalósítását. (Meggjegyzendő azonban, hogy Fináczy Ernőnek, a budapesti tudományegyetem rektorának felszólalása meglehetősen „langyos” volt, előrebocsátotta, hogy nem az egyetem hivatalos álláspontját képviseli, mert az egyetem — a bölcsészkar kettéválasztásán túl — érdemben még nem foglalkozott e kérdéssel. Az a körülmény, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsa a törvényjavaslat benyújtása óta eltelt több mint másfél év alatt nem foglalt állást az egyetem két karának jövő fejlődése szempontjából nagy fontosságú kérdéssel kapcsolatban, meggyőzően bizonyítja a korábban éppen Fináczy által e testület szervei hibájának nevezett rendkívüli nehézségét.) A demokrata párt és a szociáldemokrata párt képviselői (Baracs Marcel és Büchler József) egyaránt elismerték a természettudományi telep létesítésének fontosságát, de a megvalósítás ütemezésével, a főváros kiadásainak sorrendjével kapcsolatban a szociális gondozás elsődlegességét hangsúlyozták. Az egységes községi pol-

21 Az Est, 1927. okt. 20. 2.; Fővárosi Hírlap, 1927. okt. 26. 1., nov. 2. 1.; Fővárosi Közlöny, 1927. 2369., 2404., 2544., 2675., 2680., 2682.; Pesti Napló, 1927. nov. 10. 10.

22 Fővárosi Hírlap, 1927. nov. 16. 3., dec. 21. 9.; Nemzeti Újság, 1927. dec. 20. 8.; Pesti Napló, 1927. dec. 22. 1.

gári párt elnöke (Kozma Jenő) szerint a főváros elutasító állásfoglalásának az volt az oka, hogy „nem voltak kellően informálva” a kérdésről (ami aligha hihető, mert Klebelsberg említett, a fővároshoz intézett 1927. február 17-i leirata világosan megjelölte a természettudományi telep létesítésének célját, az 1927. szeptember 27-i értekezleten pedig az állandó kiállítás területével kapcsolatos problémáról is megegyezés született). Friedrich István támogatta a terv megvalósítását, míg Folkusházy alpolgármester ama elgondolását vetette fel, hogy a fővárosi pénzalap adja át a területet a fővárosnak, azt „a főváros mint saját területét töltené fel, s azután használatra átengedne az egyetemi városnak”; így „pozitív ellenértéke” lenne a fővárosnak; az egyik oldalon áldozat, a másik oldalon vagyonnövekedés.²³

Az értekezletet — jöllehet azon konkrét megállapodás nem született — mind az egységes községi polgári párt elnöke, mind Klebelsberg pozitívan értékelték. (Kozma Jenő szerint „ennek az ügynek a reparálása máris biztosítva van”, Klebelsberg pedig úgy nyilatkozott, hogy „a lágymányosi egyetemi város tervének megvalósítása most aligha fog különösebb akadályokba ütközni.” Említést érdemel, hogy a belügyminiszter is 1928. január 31-i leiratában, a főváros 1928. évi költségvetésének felülvizsgálatával kapcsolatban közölte: „a lágymányosi tóterület feltöltésére szükséges összegről ... előbb-utóbb gondoskodni kell.”²⁴

Közben újabb bizonytalanságot okozott a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1928. január 24-i ülésén Platthy Györgynek — az egységes községi polgári párt alelnökének — felszólalása, aki a tanács 1928. évi, a lágymányosi vízterület feltöltésének megkezdését ezúttal is tartalmazó munkaprogramjának tárgyalása során Czabalay Kálmánnak az említett január 14-i értekezletről elhangzott beszámolójával kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a természettudományi telepnek a Lágymányosra helyezése ellentétes az e területtel kapcsolatos városrendezési tervekkel, akadályozza a kelenföld-lágymányosi városrész jövő fejlődését. Ezért a természettudományi telepnek más alkalmas helyen — a Sasad-dűlőben vagy az Orczy-kertben — való elhelyezését javasolta, ami azzal az előnnyel is járna, hogy ott — minthogy nincs szükség feltöltésre — azonnal meg lehetne kezdeni az építkezést. Hangsúlyozta, hogy nem kíván konkrét indítványt tenni, de kérte a további tárgyalások során a városrendezés és városfejlesztés szempontjainak figyelembevételét.²⁵

Az utolsó felvonás

A következő fél évben a természettudományi telep létesítése ügyében viszonylagos csend volt tapasztalható. Ripka főpolgármester május 23-i cikkében még Klebelsberg tervének támogatásáról írt: „Ott vannak a kultuszminiszter úr ragyogó tervei, amelyekért hálás lesz az egész nemzet, de amelyeknek létesítéséhez örömmel viszi segítségem Budapest székesfőváros, mint azt a lágymányosi egyetemi város megvalósításánál látjuk”.²⁶ Ezek után nem kis meglepetést okozott, hogy a főváros 1929. évi

23 MOL K 636-1928-27-4011.

24 Fővárosi Hírlap, 1928. jan. 18. 3., febr. 15. 3.; Fővárosi Közlöny, 1928. 319.-

25 BFL II. 1. a. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1927. dec. 6-i és 1928. jan. 24-i ülése jkv.; Pesti Napló, 1928. jan. 25. 2., jan. 26. 13.

26 Fővárosi Hírlap, 1928. máj. 23. 1.

költségvetési javaslatából kimaradt a lágymányosi terület feltöltésének megkezdéséhez szükséges összeg. Kozma úgy nyilatkozott, hogy ennek okát nem ismeri, és megígérte, hogy az egységes községi polgári párt a pénzügyi bizottság ülésén „valamelyik bizottsági tagja által indítványt nyújt be a tavaly kontemplált négyszázezer és az idei újabb négyszázezer, összesen nyolcszázezer pengőnek a költségvetésbe való felvételére”.²⁷

A pénzügyi bizottság 1928. október 5-i ülésén Sipőcz polgármester a feltöltés megkezdésére vonatkozó tétel hiányát azzal indokolta, hogy „időközben a népjóléti miniszter úrnak az a terve merült fel, hogy a Lágymányost strandfürdő részére kellene felhasználni”, és amíg e kérdés a tárgyalások során nem tisztázódik, nem tartotta lehetségesnek a feltöltésre bármely összegnek a költségvetésbe való beállítást. A strandfürdő tervének felvetődése minden bizonnyal jó ürügyet jelentett a természettudományi telep létesítésének gondolatát csak „félszívvel” támogató fővárosi vezetők számára az állásfoglalás elodázására. Az egységes községi polgári párt részéről a pénzügyi bizottságban nem hangzott el indítvány e tételnek a költségvetésbe való felvételére... Nem történt változás ezzel kapcsolatban a főváros törvényhatósági bizottságának 1928 novemberében tartott közgyűlésén sem, csak Szilágyi Lajos pártonkívüli képviselő tette szóvá a kérdéssel kapcsolatban a kormányon belüli összhang hiányát és a főváros vezetőinek hallgatását: „Én az ilyen játékok ellen tiltakozom és akarnám tudni, hogy a főpolgármester úr, aki a kormány szándékait képviseli itt a közgyűlésen, miért nem nyilatkozik ebben a kérdésben: vajjon a belügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, avagy a népjóléti miniszter urak óhaját mérlegelje-e a székesfőváros közönsége?” Ripka nem válaszolt, és a közgyűlés sem módosította e tekintetben a költségvetést.²⁸

Időközben Klebelsberg a Pázmány Péter Tudományegyetem közbenjárását is kérte a fővárosnál a természettudományi telep ügyében. A jogi kar ennek teljesítésével egyetértett, és a bölcsészkar is 1928. október 17-i ülésén — a természettudományi telep létesítése ügyében október 12-én tartott értekezlet határozatát elfogadva — úgy foglalt állást, hogy a miniszter tervét örömmel üdvözlí, és annak sürgős megvalósítását kéri (az értekezleten egyébként egyedül a Klebelsberg szélsőjobboldali ellenfelei közé tartozó Méhely Lajos ellenezte a természettudományi telep létesítését; „körülményeink között egy ilyen telepre semmi szükség nincs — mondotta — ... a mai kultúrpolitika katasztrófához vezet”). Hasonlóképpen az orvostudományi kar is örömmel vette tudomásul a lágymányosi telep tervét (figyelembe véve azt is, hogy a Wálder-féle elhelyezési tervben orvostudományi intézetek nem szerepelnek, és kérve ugyanakkor e kar fejlesztéséhez szükséges pesti területek biztosítását). Az egyetem e kései állásfoglalása azonban gyakorlati jelentőséggel már nem bírt.²⁹

A természettudományi telep létesítésének ügye ezzel lekerült a napirendről. Klebelsberg 1929. március 18-án a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslat ügyében értekezletet tartott, amelyen bejelentette, hogy a törvényjavaslatot ismét be kívánja nyújtani, de abból a lágymányosi

27 Fővárosi Hírlap, 1928. okt. 3. 5.

28 Fővárosi Közlöny, 1928. okt. 12. Mell. 7., 1928. 2590., 2765–2766.

29 ELTE L. B. K. 1928. okt. 17-i ülése jkv., 916/1928–29. B. K.; Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára O. K. 1928. nov. 13-i ülése jkv.

telepet „egyelőre el kell hagyni”, és általában mindent el kell hagyni a javaslatból, ami nem a Természettudományi Tanácsra és a Természettudományi Alapra vonatkozik. A törvényjavaslatot Klebelsberg 1929. október 15-én nyújtotta be az Országgyűlésnek; a törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint: „A javaslatot ezúttal rövidített alakban van szerencsém előterjeszteni akként, hogy elhagytam belőle mindazokat a paragrafusokat, amelyek intézmények létesítésére vagy fejlesztésére vonatkoznak.”³⁰

A „magyar Dahlem” tervének, az egyetemi építkezések tervszerű, koncentrált megvalósításának, kutatóintézetek létesítésének jelentőségét, előremutató jellegét a felsőoktatás és a tudományos kutatás e századbeli fejlődési tendenciáinak ismeretében felesleges hangsúlyozni. Meghiúsulását elsősorban a főváros szűklátókörűsége okozta, bár abban része volt a Pázmány Péter Tudományegyetem magatartásának és Klebelsberg egyes taktikai hibáinak is.

*

A „magyar Dahlem” terve az idők során csaknem teljesen feledésbe merült. A Horthy-korszakban csak egyes Klebelsberg-émlékbeszéddek — így Korányi Sándor és Szily Kálmán megemlékezései —, valamint Huszti József említett monográfiája emelték ki e terv jelentőségét. 1945 után először 1948-ban merült fel a budapesti tudományegyetem új helyre telepítésének, egyetemi város létesítésének gondolata, majd több mint egy évtized után az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kara megfelelő elhelyezésének biztosítására került előtérbe újra e kérdés. A 60-as években ezzel kapcsolatban több terv is született, az erre a célra javasolt területek között 1969-ben már a Lágymányos is szerepelt, és a 70-es évek elején a lágymányosi elhelyezés mellett döntöttek (a vonatkozó előterjesztésekben egyébként utalás történt — Klebelsberg nevének megemlézése nélkül — a korábbi ilyen irányú tervekre is).

A lágymányosi építkezések megkezdése azonban ismétetlen eltolódott, a 80-as évek közepéig csak az előkészítő és közművesítési munkálatokat végezték el, az első épület — a kémiai — 1989-ben készült el, és a Természettudományi Kar további épületeinek felépítésére előreláthatólag az évtized végéig kerül sor. Így Klebelsberg terve — legalábbis a természettudományi kar épületeit illetően — több mint hét évtizeddel annak megszületése után fog megvalósulni.

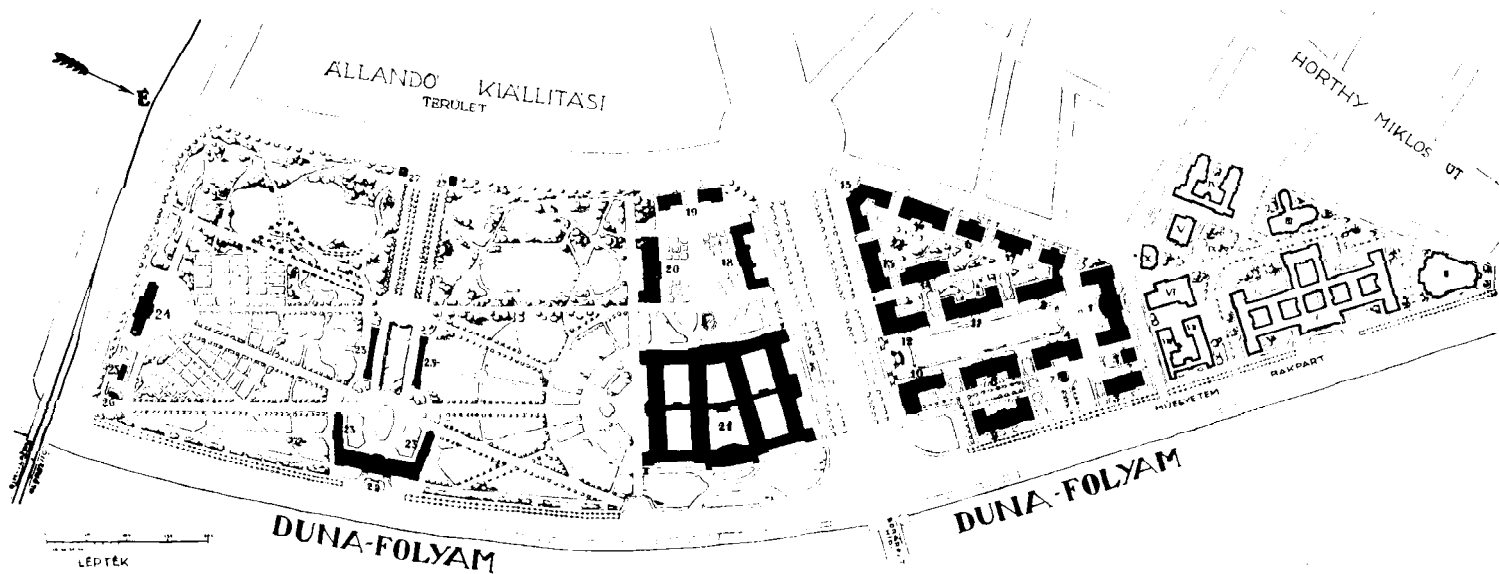
³⁰ MOL K 636-1929-432-02-41., K 636-1929-470-0-4., K 636-1930-0-27.; Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. — Irományok. XVIII. Bp. 1929. 111.

ANDOR LADÁNYI
THE "HUNGARIAN DAHLEM". KLEBELSBERG'S PLAN FOR
THE ESTABLISHMENT OF A CAMPUS OF SCIENCES

The study deals with the birth, shaping and failure of the plan which was initiated by a man of vision, Count Kunó Klebelsberg, the Hungarian minister of religion and public education in the 1920s. At the beginning of 1926, modelling on the scientific institutions of the Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft in Berlin–Dahlem, Klebelsberg raised the issue of the gradual organisation of a campus of sciences in order to give site to the institutions for natural sciences of the University of Budapest, the Technological University, and the research institutions to be established later. The campus was to be placed in Budapest on the right bank of the Danube, south to the Technological University, a place still under water at that time. The plan was given positive form and became an organic part of a bill containing measures for the improvement of natural sciences. The bill was proposed in the Parliament in June, 1926. Although its discussion was prevented by the end of the parliamentary term, the preparations for the establishment of the scientific campus were carried on. There were obstacles, however, that prevented the realisation of the "Hungarian Dahlem". The building costs would have been covered by the government, but the town of Budapest should have paid for the banking up of the territory which was a prerequisite for the beginning of the constructions. Budapest, despite its repeated promises, did not meet the expenses. This was the main reason for the plan being taken off from the agenda in 1929.

A lágymányosi természettudományi telep és növénykert elhelyezési terve.

Tervezte Wülder Gyula műegyetemi tanár.

Józsefműegyetem.

- I. Központi épület.
- II. Chemiai intézet.
- III. Könyvtár.
- IV. Fizikai és elektrotechnikai intézet.
- V. Géplaboratórium.
- VI. Mechanikai technológiai intézet.
- VII. Technikai mechanikai intézet.
- VIII. Mezőgazdasági géptani intézet.
- IX. Observatórium.
- X. Kazánház.
1. Diákjóléti intézmények.
2. Organikus chemia.
3. Kísérleti fizika.

4. Geofizika, szeizmográfia.
5. Geofizikai szertár.
6. Geofizikai (preciziós) műhely.
7. Báró Eötvös Loránd mauzoleuma és földrenghési observatórium.
8. Gyakorlati fizika.
9. Kísérleti fizika és elméleti fizika.
10. Matematikai intézetek, dekanátus.
11. Általános és anorganikus chemia.
12. Organikus chemia.
13. Analitikai chemia.
14. Kolloid- és biochemia,
15. Orvosi chemia.
16. Gyógyszerészeti chemia.

17. Gazdasági épület (kazán stb.).
18. Ásvány-, föld- és őslénytan.
19. Állattan és embertan.
20. Állandós növénytan.
21. Természettudományi múzeum.
22. Növényrendszertani intézet.
23. Üvegházak.
24. Pálmaház.
25. Istálló.
26. Gazdasági épület.
27. Kapus- és kertészlakás.
- A 21. és 24. épület közti terület az országos növénykert.